

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА»**

ГРЕБЕНЮК ВАЛЕРІЙ СТАНІСЛАВОВИЧ



УДК 94(410.1)«17»

**СТАНОВЛЕННЯ БРИТАНСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ
В СЕРЕДИНІ ХVІІІ СТ.**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Старобільськ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Бур'ян Михайло Степанович,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Дьомін Олег Борисович,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри нової та новітньої історії;

кандидат історичних наук, доцент
Валюх Людмила Іванівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри політичних наук.

Захист відбудеться «18» червня 2018 р. о 10 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.053.06 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 93009, Луганська обл., м. Рубіжне, вул. Будівельників, 30 В, конференц-зала.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1).

Автореферат розіслано «___» травня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



С. О. Вовк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Уважається, що колоніальна система зникла після завершення процесу деколонізації в другій половині ХХ ст. Але нескінченні спроби великих держав впливати на політичне життя менш розвинутих країн світу та контролювати їхній економічний і культурний розвиток підтверджують, що феномен колоніалізму все ж продовжує існувати, принаймні у видозміненому стані. Тому вчені не припиняють використовувати термін «пост колоніалізм», пояснюючи багато подій сучасності.

Хоча боротьба великих держав за домінування ніколи не припинялась, вона завжди трансформувалась. Підтвердженням тому можна вважати англо-французьке протистояння 1755 – 1763 рр., коли загострення боротьби Лондона та Парижа вийшло на новий рівень. На відміну від багатьох попередніх зіткнень, саме в цей період заокеанська експансія зайняла центральне місце в планах урядовців, а колонії стали сприйматись найбільш цінним її об'єктом. Успіх британців у встановленні свого домінування в колоніях за результатами цього протистояння переконує в необхідності вивчення процесу формування та реалізації колоніальної політики Сент-Джеймського двору для кращого розуміння сутності експансіонізму.

Незважаючи на те, що політика Лондона щодо різних країн світу не завжди була послідовною, усе ж представники британського істеблішменту досить точно розуміли економічну і, як наслідок, стратегічну цінність заокеанських володінь. Тому боротьба правлячих кіл за вироблення колоніальної доктрини зазвичай полягала у виборі методів і засобів для досягнення загальних цілей і завдань. У той час країни, на які поширювались амбіції британців, найчастіше перебували в стані політичної нестабільності, а часом і міжусобних воєн.

Саме тому в інтересах власної безпеки Україна повинна чітко розуміти свою мету, завдання та місце в системі міжнародних відносин і, відповідно до цього, формувати ефективну модель захисту своїх інтересів. Це можливо лише за умови усвідомлення істинних мотивів і цілей великих держав, що ведуть боротьбу за домінування.

До того ж, процес еволюції колоніальної доктрини Великої Британії в досліджуваний період незаслужено залишився поза увагою істориків, а історія британської колоніальної політики в середині ХVІІІ ст. містить значну кількість «білих плям».

У цьому й полягає актуальність теми обраного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної програми Науково-дослідного центру імені В. М. Бейліса «Схід – Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (державний реєстраційний № 0103U003602). Робота також відображає головний напрям діяльності кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин і є одним із пріоритетних напрямів науково-дослідної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Об'єкт дослідження – історичний розвиток міжнародних відносин та колоніального протистояння у світі в середині XVIII ст.

Предметом дослідження є колоніальна політика Великої Британії у 1755 – 1763 рр.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період англо-французького колоніального протистояння в 1755–1763 рр.

Нижня хронологічна межа дослідження – 1755 р. Боротьба Великої Британії та Франції за домінування в середині XVIII ст. загострилася, конфлікт у будь-якій частині світу міг спровокувати широкомасштабну війну. Серія зіткнень колоністів у Північній Америці спонукала уряди обох країн на початку 1755 р. направити в цей регіон військові підрозділи, що й стало фактичним початком чергового колоніального протистояння держав.

Верхня хронологічна межа – 1763 р. У цьому році закінчилась англо-французька війна 1755 – 1763 рр., одним із найважливіших результатів якої і стало утворення Британської колоніальної імперії та встановлення світового панування на морі.

Мета роботи полягає в комплексному розкритті процесу формування Британської колоніальної імперії в середині XVIII ст.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Охарактеризувати джерельну базу дослідження та напрацювання теоретичного осмислення проблеми становлення Британської імперії в науковому дискурсі.

2. Проаналізувати витоки колоніальної політики Великої Британії в процесі суперництва з іншими претендентами на світове панування.

3. Простежити еволюцію колоніальної доктрини Лондона в 1755–1757 рр. в умовах боротьби представників британських правлячих кіл навколо питань захисту зовнішньополітичних та заокеанських інтересів держави.

4. Виявити підгрунття інтересів британського істеблішменту до проведення широкомасштабної експансії, а також роль у цьому процесі представників колоніальної адміністрації «на місцях» і головнокомандувачів армій та флоту, що зумовили відмінності британського експансіонізму в різних частинах світу.

5. З'ясувати особливості колоніальної політики Сент-Джеймського двору на завершальному етапі англо-французького протистояння 1760–1763 рр.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- уперше у вітчизняній історичній науці детально проаналізовано дослідницькі традиції висвітлення проблеми становлення Британської імперії, зокрема, з'ясовано, що основне коло аспектів дискурсу визначалося такими питаннями: особливості колоніальної політики XVIII ст.; процес боротьби за домінування над морським простором; інтереси політичних партій та окремих діячів, які впливали на формування колоніальної політики; економічне та політичне виправдання експансіонізму; протистояння Франції як головному конкуренту в боротьбі за гегемонію;

- розглянуто особливості процесу побудови Британської колоніальної імперії в середині XVIII ст. з урахуванням специфіки розроблення стратегії ведення військових кампаній у кожному з театрів протистояння, ролі організаторів та виконавців експансіоністських підприємств, співвідношення ворогуючих сторін, впливу третіх сил у кожному з регіонів, де велась боротьба;

- висвітлено позиції політичних угруповань Лондона щодо цінностей колоніальних володінь та їхнього розширення, зокрема прибічників «вігської» концепції концентрації на європейському континенті; партії торі та опозиційної фракції вігів зі стратегією «блакитної води»; партії «Лейстерського дому»; «партії війни» на чолі з герцогом Камберлендом;

- простежено еволюцію колоніальної доктрини Лондона в період англо-французького протистояння 1755–1763 рр., починаючи з перших зіткнень на морі та в колоніях у період прем'єрства герцога Ньюкасла з його традиційною стратегією боротьби за британські інтереси в Європі до перетворень у зовнішній та колоніальній політиці, закладених У. Піттом та продовжених урядом Б'юта, що підтримували амбіції колоніальної зверхності британського істеблшменту;

- простежено зміну поглядів керманічів британських міністерств щодо об'єктів колоніальної боротьби, що зумовлені перетвореннями в міжнародних відносинах того часу, перебігом військових дій, внутрішньополітичною боротьбою тощо;

- виявлено, що отримання статусу головних радників під час прем'єрства Пітта керівниками армії та флоту призвело до зростання ролі військової еліти у формуванні зовнішньої та колоніальної політики Сент-Джеймського двору.

Методологія дослідження побудована на основі діалектичних принципів наукового пізнання. Принцип *історизму* дає можливість простежити еволюцію суспільно-політичних явищ у їхній причинно-наслідковій взаємозалежності. Принцип *багатофакторності* дозволяє розглядати явище як результат взаємодії всього комплексу чинників суспільного життя та є наслідком поєднання конкретних обставин, причин та тривалих історичних процесів. Для реалізації поставленої мети дисертант також дотримувався принципу *всебічності*, спрямованого на визначення зовнішніх та внутрішніх взаємозв'язків явищ, що аналізуються.

Перелічені принципи реалізовано за допомогою низки методів. У результаті використання *історико-генетичного* методу, через послідовне розкриття якостей та функцій об'єкта дослідження дисертант отримав змогу найбільшою мірою наблизитися до відтворення реальної картини подій. *Порівняльно-історичний* метод дозволив порівняти особливості колоніальної політики Великої Британії в різні періоди. Використання *системного* методу сприяло висвітленню принципів заокеанської політики британського уряду крізь призму міжнародних відносин узагалі та зовнішньої політики Лондона зокрема. Роботу побудовано шляхом послідовно-хронологічного викладу матеріалу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її положення, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані дослідниками всесвітньої історії, дипломатії, міжнародних відносин, колоніалізму та зовнішньої політики Великої

Британії, а також при підготовці навчальних курсів і спецкурсів з цієї проблематики. Крім того, деякі аспекти дослідження можуть бути застосовані в ході практичної роботи державних установ і суспільних організацій, чия діяльність стосується сфери міжнародних відносин.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення змісту дисертації на засіданнях кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ЛНУ імені Тараса Шевченка, а також на всеукраїнських наукових конференціях: «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (м. Луганськ, 12–13 квітня 2011 р.); «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (м. Луганськ, 3–4 квітня 2012 р.); «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (м. Луганськ, 9–10 квітня 2013 р.); «Проблеми джерелознавства, історіографії та історії Сходу» (м. Луганськ, 15–16 травня 2013 р.); «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (м. Київ, 18 квітня 2013 р.); «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (м. Київ, 24 квітня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення у восьми статтях, сім із яких опубліковано у фахових наукових виданнях, ліцензованих ДАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з них 204 сторінки – основного тексту. Список джерел і літератури міститься на 27 сторінках і складає 406 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, мету та завдання, розкрито теоретико-методологічну основу, наукову новизну і практичне значення дослідження, представлено апробацію та структуру дисертації.

Перший розділ – «**Джерела та історіографія проблеми**» – присвячено характеристиці джерельної бази, а також аналізу стану наукової розробки теми дослідження. Джерела, за допомогою яких вивчався процес формування та реалізації колоніальної політики Лондона в середині XVIII ст., можна умовно поділити на п'ять груп.

До *першої групи* належать неопубліковані архівні документи з Державного Архіву Російської Федерації (ДАРФ), Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА), Архіву зовнішньої політики Російської імперії (АЗПІ). Переважна більшість документів із цих архівів – це реляції керівників зовнішньої політики Російської імперії, військових головнокомандувачів, а також російських дипломатів того часу.

Другу групу складають опубліковані офіційні документи. Це, зокрема, договори та конвенції, присвячені зовнішній та колоніальній політиці Великої Британії,

Франції, Іспанії тощо, листування високопосадових осіб й отримані ними інструкції, кореспонденція кабінету міністрів і директорів Ост-Індської компанії (далі ОІК) до службовців армії, флоту та Компанії в Індії.

До *третьої групи джерел* належать документи, які відображають погляди та настрої політичної еліти Великої Британії загалом та окремих її представників зокрема, перебіг дискусій і внутрішньополітичну ситуацію в країні, а також урядові розпорядження.

До *четвертої*, найчисельнішої, *групи джерел* належать щоденники, мемуари й листування політиків, британських королівських осіб, державних діячів та безпосередніх учасників військових дій, які виконували доручення уряду, – сучасників досліджуваних подій: У. Пітта Старшого, герцога Ньюкасла, графа Б'юта, Ч. Дж. Фокса, лорда Бедфорда, Георга II, Георга III, сім'ї Гренвіллів, полковника Р. Клайва, адмірала Роднея, генерала Дж. Уолфа та ін. Цікавими також виявилися записи провідних зарубіжних діячів того часу, які певною мірою впливали на перебіг колоніальних війн, а саме: кардинала де Берні, герцога де Шуазеля, французького короля Людовіка XV, короля Пруссії Фрідріха II тощо.

П'яту групу джерел склали численні політичні листівки того часу, які відображали ставлення різних політичних кіл країни до прийнятих рішень уряду.

Через великий обсяг історіографії, що висвітлює різноманітні етапи формування та розвитку Британської імперії у XVIII ст., уявляється можливим окреслити лише головні напрями досліджень позначеної проблематики й рівень розробленості питань, на які звертали увагу попередні дослідники.

Щодо праць *вітчизняних істориків*, одразу відзначимо, що більшість їх присвячено колоніальній політиці Великої Британії періоду XIX–XX ст., а попередні часи, якщо й розглядалися, то поверхово.

Вагомий внесок у дослідження маловідомих сторінок історії британської колоніальної політики зробили М. С. Бурьян та його послідовники О. В. Гуцол, О. В. Набока¹ та ін. Завдяки поглибленому вивченню джерел вони спростували численні міфи, які оточували політику «підступного Альбіону».

Підґрунтя активної заокеанської діяльності англійців та існування тінєвих колоніальних структур аналізував О. Б. Дьомін². Вивченням історії британських каперських рейдів у Новому Світі, а також їхнього впливу на колоніальну

¹Бурьян М. С. Египет во внешней и колониальной политике Великобритании в 20-х гг. XX века. Луганск: БОЯН Ри МП, 1994.; Гуцол О. В. Фолклендські (Мальвінські) острови в зовнішній політиці Великої Британії, 1763–1843 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Луганськ, 2009.; Набока О. В. Тайвань та політика Великобританії на Далекому Сході в 20-х – 90-х роках XIX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Луганськ, 2006.

²Дьомін О. Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 – кінця 80-х років XVI ст. Одеса: Астропринт, 2001.

експансію займались В. К. Губарев та А. О. Пастушенко³. Особливості британського колоніалізму в Африці вивчали Й. М. Шкляж та Л. І. Валох⁴.

Значно глибший рівень розробленості позначеної проблематики мають *зарубіжні дослідження*. Серед них відзначимо російсько-радянську історіографію, у якій можна виділити три групи дослідників, які займались цим питанням, залежно від часових і політичних умов, що їх оточували.

До першої групи належать *дореволюційні історики*. Саме за їхніх часів дослідження зовнішньої політики Великої Британії посіло таке вагоме місце, оскільки російські зовнішньополітичні інтереси диктували необхідність вивчення історії однієї з головних колоніальних держав того часу.

Наступну групу складають *науковці радянського періоду*. Оскільки марксистсько-ленінський матеріалістичний підхід до вивчення історії за їхніх часів вважався єдино правильним, це зумовило однобокості їхніх поглядів. Утім значення досліджень таких класиків, як: А. С. Єрусалимський, К. О. Антонова, А. Б. Каплан та ін., не зменшується й до сьогодні. Серед них особливе місце займає академік Є. В. Тарле⁵, який одним із перших здійснив фундаментальне дослідження західноєвропейського колоніалізму загалом та британського зокрема, запровадив традиційний підхід до нього та окреслив широке коло проблем, які розроблювали наступні історики. Одним із його послідовників був М. О. Єрофеев⁶, який аналізував протистояння 1755–1763 рр. із залученням значної кількості джерел, проте до більш детального дослідження еволюції колоніальної політики Лондона та боротьби представників правлячих кіл не вдавався.

Історики третьої групи – *сучасні російські вчені*, яким притаманна підвищена увага до вивчення історії міжнародних відносин та зовнішньої політики певних країн світу. Проте питання, що вивчається, вони також торкалися лише поверхово. Серед них важливим виявилось дослідження А. Б. Соколова⁷, яке допомогло зрозуміти витоки багатьох подій, що відбувались під час Семирічної війни, а також їхні наслідки. У роботі С. І. Бугашева⁸ висвітлено особливості зовнішньополітичної діяльності Сент-Джеймського двору та його боротьби проти Версалю протягом

³Губарев В. К. Морской разбой и его роль в колониальной экспансии европейских держав в Вест-Индии XVII веке: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Саратов, 1987.; Пастушенко А. О. Английське каперство другої половини XVI століття: структури повсякдення: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Харків, 2012.

⁴Шкляж И. М. Зарождение либерально-демократической оппозиции в Южной Африке в конце XVIII – первой половине XIX вв.: автореф. дис. ... доктора ист. наук: 07.00.04. М., 1988.; Валох Л. І. Політичні дискусії в Англії з питань колоніальної політики в Африці (1881–1899 рр.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 Чернівці, 2008.

⁵Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX века). М.; Л.: Наука, 1965.

⁶Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. М.: Наука, 1964.

⁷Соколов А. Б. «Правь, Британия, морями?» Политические дискуссии в Англии по вопросам внешней и колониальной политике в XVIII веке. Монография. Ярославль: издательство ЯГПУ, 1996.

⁸Бугашев С. И. Политика Великобритании в отношении Франции во второй половине XVIII века (1756–1789 гг.): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03. СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2004.

другої половини XVIII ст. Нові аспекти утворення й функціонування колоніальної системи Великої Британії аналізував О. О. Кисельов⁹.

В *історіографії Великої Британії*, починаючи з періоду, який безпосередньо йшов за описуваними подіями, – другої половини XVIII ст., – рівень історичної науки зумовив нарративний, неаналітичний, характер робіт.

Одними з перших, хто запровадив новий апологетичний підхід, були Ф. Теккерей, Т. Б. Маколей, Дж. Р. Силі¹⁰ та ін. Головною особливістю їхніх праць була явна апологетичність викладення історії британського колоніалізму, де самі колонізатори виглядають носіями цивілізації, а народи, на які поширювалась експансія, навпаки, – недорозвинутими варварами.

На межі XIX–XX ст. на тлі загострення боротьби великих держав відбувається відродження інтересу істориків до періоду Семирічної війни. З'явилися дослідження, які виправдовували апологетичну інтерпретацію політичною необхідністю. Дж. Корбетт¹¹ уперше спробував дослідити протистояння Великої Британії та Франції в позначений період, не концентруючись переважно на постаті Пітта. У праці Б. Уільямса¹² завдяки новим джерелам відтворено позиції правлячих кіл Лондона, а також показано їхню боротьбу.

З початком XX ст. історики отримали можливість працювати з більшою кількістю відкритих фондів державних архівів, тому поширилась тенденція схильності до вузькоспеціалізованих досліджень. Водночас поширеним серед істориків став підхід економічного виправдання експансіонізму.

У середині XX ст. в англійській історіографії з'являються праці, у яких по-новому розглянуто принципи зовнішньої політики Великої Британії, серед яких: володарювання на морі; підтримка рівноваги сил у Європі; оборона комунікацій та імперських меж. Але розпад Британської імперії в 1960-х рр. посприяв поширенню ревізійністського підходу до вивчення її минулого. Переглядалися популярні концепції, зокрема вплив економічних чинників, роль особистості тощо.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. історична наука у Великій Британії, як і в багатьох інших країнах світу, продовжувала переживати все нові трансформації, відповідаючи постмодерністським тенденціям часу: використовувались нові неопубліковані джерела, робились спроби синтезувати певні історичні концепції, залучались деякі досягнення інших галузей наук. Переглядався вплив окремих чинників на формування зовнішньої та колоніальної політики Лондона, зокрема флот, військові сили, торгівля, дипломатія, парламент, преса тощо. Переосмислив

⁹Кисельов А. А. Рождение империи. Британское государство и колониализм в XVII–XVIII вв. Монография. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012.

¹⁰A history of the Right Honourable William Pitt, earl of Chatham: containing his speeches in Parliament. / Ed. by F. Thackeray. L., 1827.; Маколей Т. Б. Полное собрание сочинений. СПб.: Изд-е М.О. Вольфа, 1865. Т. XIV. Сили Дж. Р., Крэмб Дж. А. Британская империя. М.: Алгоритм-Книга, Эксмо, 2004.

¹¹Corbett J. S. England in the seven years' war a study in combined strategy. L., N-Y, Bombay, 1907.

¹²Williams B. The life of William Pitt, earl of Chatham. L, N-Y, Bombay and Calcutta, 1913.

вплив Пітта на результати Семирічної війни Р. Міддлтон¹³. Дж. Блек¹⁴, застосовуючи ревізійністський підхід, намагався подивитись на історію Британської імперії як на окрему форму правління, економічну систему та спосіб комунікації зі світом, що мала недоліки й переваги.

Важливим доповненням англомовної літератури є праці *американських учених*, характерною рисою яких була концентрація уваги саме на американському театрі протистояння. Тому в масштабі світової боротьби, що велась у зазначений період, їхні праці виглядають більш вузькими за колом розглянутих проблем, проте й більш детальними в дослідженні окремих питань британського експансіонізму.

Інакше спробували подивитись на протистояння 1755–1763 рр. *канадські вчені*, широко висвітливши історію Нової Франції та її мешканців у цей період та проблеми взаємин індіанських племен із європейськими колоністами.

Більшість *німецьких дослідників* збагатила історіографію проблеми, що вивчається, переважно новими методологічними підходами. Проте особливо відзначимо А. Равіля¹⁵, який одним із перших ще в 1907 р. критично підійшов до рішень британського уряду під час Семирічної війни і спростував створений британськими апологетами героїчний образ Пітта.

Щодо *французьких дослідників*, які займались вивченням боротьби 1755 – 1763 рр., зауважимо, що закономірною була їхня підвищена увага до власних керівників зовнішньої та колоніальної політики, військових головнокомандувачів – герцога Шуазеля, Людовіка XV, генерала Монкальма та ін.

Особливий погляд на досліджувані події мали *індійські вчені*. Намагаючись зрозуміти причини підкорення цілого субконтиненту представниками невеликої за розмірами острівної країни Європи, вони відкидали попередні британські цивілізаторські концепції.

Отже, аналіз опрацьованої літератури та джерел доводить відсутність робіт, присвячених детальному вивченню важливих аспектів британської колоніальної політики в середині XVIII ст., що зумовлює необхідність її подальшого всебічного та комплексного дослідження з урахуванням напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених.

У другому розділі – **«Витоки колоніальної політики Великої Британії»** – розглянуто історичні передумови виникнення заокеанських інтересів Великої Британії та еволюцію політики, що їх відстоювала.

Процес вироблення колоніальної доктрини Великої Британії відбувався нерівномірно. Залежало це не тільки від волі монарха або уряду, а й від багатьох об'єктивних чинників, серед яких можна виділити: сформовану на той момент внутрішньо- та зовнішньополітичну ситуацію, особливості територій і країн, на які

¹³Middleton R. The Bells of Victory: The Pitt-Newcastle Ministry and Conduct of the Seven Years' War 1757–1762. Cambridge University Press, 2002.

¹⁴Black J. The British Empire: A History and a Debate. Routledge, 2016.

¹⁵Ruville A. William Pitt, Earl of Chatham.. L.: W. Heinemann, 1907.

поширювались експансіоністські амбіції англійців, їхню віддаленість, присутність там представників інших націй тощо. Колоніальна політика постійно еволюціонувала паралельно змінам у країні, що відбувались в аграрному, промисловому та фінансовому секторах і все виразніше відображали риси капіталістичного розвитку.

Так, якщо на початковому етапі перші заокеанські підприємства англійців здійснювалися авантюристами, які прагнули знайти новий шлях до найбагатших ринків Сходу або відкрити землі із золотими рудниками, то надалі, із залученням більшої кількості осіб, зацікавлених у проведенні заокеанських операцій, які вкладали в це значні капітали, завдання ускладнились. Згодом за підтримки Корони завдяки появі акціонерних компаній з'явилися перші поселення в Новому Світі, а також зав'язалась торгівля в Індійському океані. Однак, по суті, зростання британських колоній і опорних пунктів по всьому світу здійснювалось, головним чином, для розвитку торгівлі. Тому на той момент пов'язані між собою щільною комерційною мережею колоніальні володіння Британії становили, скоріше, економічну, ніж політичну імперію.

Така специфіка зумовлювала цінність заокеанських володінь при розробці та реалізації колоніальної політики. Тому вест-індський, північноамериканський та західноафриканський регіони, які становили мережу «трикутної торгівлі», мали найбільш пріоритетне значення щодо інших регіонів і, перш за все, Індії.

Разом з тим у кожному регіоні, де діяли англійці, їм доводилося стикатися з іншими націями-конкурентами, що призводило до суперництва. І якщо на початку шляху англійці були аутсайдерами в комерційній та колоніальній гонці європейських держав, серед яких найпотужнішими були Португалія та Іспанія, а пізніше Голландія, то до середини XVIII ст. вони зайняли в ній одну з головних позицій. Їхніми основними конкурентами на той час стали французи.

Період англо-французького протистояння, так званої другої «Столітньої війни» (1688–1815), супроводжувався низкою військових конфліктів між представниками обох держав у різних регіонах світу. Запекла боротьба точилась навколо територій у Північній Америці, Вест-Індії, Африці та Індії. Одна з найбільш значущих війн велась протягом 1755–1763 рр., адже за її результатами саме Велика Британія здобула перевагу над колоніальними суперниками.

Оскільки завдання колоніальної політики Сент-Джеймського двору до того часу підпорядковувались переважно комерційним інтересам, а її другорядне щодо європейської політики значення майже ніколи не змінювалось у межах зовнішньополітичних пріоритетів держави, необхідність заокеанської боротьби за гегемонію підштовхнула до змін у колоніальній доктрині.

Третій розділ – **«Початок англо-французького протистояння та еволюція колоніальної доктрини Лондона, 1755–1757 рр.»** – присвячено процесу перетворення зовнішньополітичного курсу з традиційно континентального на стратегію боротьби за заокеанські інтереси країни.

Ескалація суперництва Великої Британії та Франції за океаном у середині XVIII ст. активізувала протистояння правлячих кіл Лондона навколо питань

розробки зовнішньополітичного й колоніального курсів країни. На той час сформувалось дві провідні стратегії: прибічниками найпоширенішої, «вігської», концепції концентрації на європейському континенті були король Георг II та більшість партії вігів на чолі з герцогом Ньюкаслем; за активну заокеанську політику та ігнорування континентальної, так звану стратегію «блакитної води», виступали партія торі та опозиційна фракція вігів на чолі з У. Піттом. Разом з тим існувала достатньо впливова партія «Лейстерського дому» – опальне політичне угруповання спадкоємця престолу майбутнього короля Георга III та його фаворита графа Б'юта, яка підтримувала зверхність колоніальних інтересів, проте концентрувалась переважно на внутрішньополітичних проблемах.

Отже, коли на початку 1755 р. британська агресія на морі та в колоніях, спровокована лондонською «партією війни» на чолі з герцогом Камберлендом, призвела до чергового англо-французького колоніального конфлікту, британський уряд до нього виявився непередготовленим. Втрати о. Менорка в Середземному морі та форту Освего в Америці стали тому підтвердженням. До того ж, недалекоглядність керівників зовнішньої політики Сент-Джеймського двору замість створення великого антифранцузького альянсу призвела до зворотного процесу вступу Франції в широку коаліцію європейських держав у ході так званої «дипломатичної революції». Хоча, як з'ясувалось пізніше, вступ Франції в цей альянс до вигоди Британії прив'язав її зобов'язаннями до континентальної війни на шкоду колоніальній.

Невдала спроба кабінету Ньюкасла реалізувати власний зовнішньополітичний курс, а також стратегічні втрати за океаном призвели до його розпуску і формування нового на чолі з головним опозиціонером У. Піттом.

Перший кабінет Пітта пропрацював лише п'ять місяців (XII. 1756–IV. 1757). Однак за такий нетривалий період його керівник завдяки своїй енергійній діяльності встиг закласти новий зовнішньополітичний курс концентрації на колоніальній експансії за океаном, яким згодом слідувала Велика Британія в ході Семирічної війни. Але у внутрішньополітичній обстановці, що склалась, головний ідеолог колоніальної боротьби усвідомив, що для проведення цієї політики його вплив у владних структурах країни є занадто обмеженим.

У той же час роль військової еліти при формуванні та реалізації колоніальної політики значно зросла, оскільки відомо, що спровокована «партією війни» неоголошена війна на морі та в північноамериканських колоніях у 1755 р. призвела до початку офіційного протистояння в 1756 р. До складу цієї «партії» входили саме представники військових кіл під керівництвом герцога Камберленда, який згодом очолив британські війська в Європі. Надалі, під час активізації експансії за океаном, керованої Піттом, головними радниками прем'єра були саме військові, на відміну від попереднього уряду Ньюкасла, який після оголошення війни продовжував концентруватись на дипломатичній діяльності.

Одночасно зі змінами в колоніальній доктрині, що відбувались у метрополії, британські службовці в Індії перейшли до енергійних дій. У червні 1757 р було здобуто перемогу над одним із місцевих правителів, у результаті якої британці

порушили наявний баланс європейських торговельних конкурентів і встановили контроль над найбагатшим регіоном – Бенгалією. Його ресурси в подальшому допомогли військам на чолі з полковником Р. Клайвом поширювати експансію вглиб субконтиненту.

Четвертий розділ – **«Активізація британського експансіонізму за океаном, 1757–1760 рр.»** – присвячено аналізу формування та реалізації колоніальної політики Сент-Джеймського двору в період прем'єрства У. Пітта.

У червні 1757 р. було сформовано новий коаліційний уряд на чолі з фактичним керівником У. Піттом і номінальним – герцогом Ньюкаслем. Цей кабінет, подолавши політичну кризу всередині держави, продовжив проводити експансіоністський курс. Успішний результат більшості операцій, організованих під безпосереднім контролем Пітта, дозволив британцям до 1760 р. значно розширити межі своїх володінь: у Північній Америці було захоплено Канаду; у Вест-Індії та Африці окуповано найважливіші французькі острови й бази; в Індії практично цілком витіснено конкурентів британської ОІК. Такі досягнення «червоних мундирів», утім, зовсім не були результатом лише одних зусиль Пітта. Навпаки, дослідження показало, що колоніальна політика Лондона в ході протистояння 1755 – 1763 рр. була досить багатогранною.

З одного боку, дійсно головним натхненником експансії був Пітт, і під його безпосереднім заступництвом здійснювались більшість підприємств, проте навіть у його планах масштаб і характер військових операцій відрізнявся й залежав від регіону, у якому передбачалось їх здійснювати. Так, головною метою протистояння для нього була Північна Америка, для якої він не шкодував ні сил, ні коштів, а вест-індські острови та африканське узбережжя, незважаючи на своє суттєве комерційне значення, стояли на другому плані. Водночас окреме місце займала Індія, оскільки там інтерес уряду до подій порівняно з іншими регіонами був мінімальним й обмежувався спрямуванням військової допомоги, що зумовлено привілейованим становищем ОІК.

З іншого боку, результат багатьох підприємств залежав від людей «на місцях», і через значну віддаленість від метрополії їм часто доводилось приймати визначальні рішення на свій страх і ризик. Так, в операціях, що здійснювались в атлантичному регіоні, ініціатива їхніх керівників обмежувалась переважно тактичними ходами або незначним відхиленням від наперед розписаного сценарію військової кампанії. В Індії ж ситуація була інша, оскільки там, незважаючи на військову підтримку метрополії, більшість експансіоністських проєктів розроблялась людьми «на місцях», серед яких найбільш видатних результатів досягли полковник Р. Клайв на суші й адмірал Дж. Покок на морі. Перший завдяки власній ініціативі зміг у найкоротші терміни після підкорення комерційно цінного індійського регіону – Бенгалії – заволодіти більшістю французьких позицій Карнатіка. Тоді як другий, потіснивши військово-морські сили супротивників, відрізав їм зв'язок з метрополією і встановив тим самим панування британського прапора в Індійському океані. У довгостроковій перспективі обидва цих досягнення дозволили закласти основи Другої британської імперії. Подібний

експансіоністський характер дій, лише в менших масштабах, здійснював підприємливий комерсант Т. Каммінг, підкоривши долину р. Сенегал в Африці.

У п'ятому розділі – **«Колоніальна політика Сент-Джеймського двору на завершальному етапі англо-французького протистояння, 1760–1763 рр.»** – йдеться про зміни в зовнішньополітичному та колоніальному курсах Лондона на шляху до завершення війни.

Зі сходженням на престол Георга III у 1760 р. позначений ним курс на швидке завершення війни змінив методи відстоювання заокеанських інтересів. У ході розпочатих переговорів про мир У. Пітт висунув жорсткі вимоги французам, намагаючись зберегти всі окуповані території. При цьому найважливішою умовою було збереження британського домінування в Північній Америці, що свідчило про еволюцію колоніальної доктрини Великої Британії, оскільки вест-індські острови, які вважались комерційно найбільш цінними, втратили пріоритетне значення.

З метою тиску Пітт продовжив захоплювати володіння противника за океаном, що призвело до втягування в колоніальну суперечку завдяки зусиллям французького прем'єра герцога Шуазеля нового гравця – Іспанії. Провал мирних переговорів і загроза війни з Іспанією призвели до відставки У. Пітта.

Реорганізований уряд на чолі з королівським фаворитом графом Б'ютом прийняв миротворчий курс, хоча його методи були різноманітними. З одного боку, деякі із запланованих ще Піттом експансіоністських проектів продовжували виконуватись, а після оголошення війни Іспанії було організовано й кілька нових. З іншого, значна частина придбань у результаті все ж була пожертвована Б'ютом і його посланником в Парижі Бедфордом заради якнайшвидшого підписання угоди (у Вест-Індії – о. Гваделупа, Мері-Галант, Дезірад, Мартиніка, Сент-Люсія, Куба; в Африці – о. Горе; в Індії – французькі факторії біля узбережжя Короманделя, Малабара, Орісси та Бенгалії в межах 1749 р.).

Проте зазначимо, що, незважаючи на поступливу позицію, загалом кабінет Б'юта все ж продовжив закладений Піттом колоніальний курс, згідно з яким Канада була збережена як найважливіший зі стратегічного погляду об'єкт експансії для встановлення панування на північноамериканському континенті. Крім цього, у володіння Великої Британії переходили: у Північній Америці – Нова Шотландія або Акадія, о. Кейп-Бретон та інші острови в затоці Св. Лаврентія; у Вест-Індії – острови Гренада й Гренадіни, Сент-Вінсент, Домініка і Тобаго; в Африці – землі, прилеглі до р. Сенегал; в Індії – Бенгалія та британські ставленики над Карнатіком і Деканом.

Значні поступки, несумісні з досягнутою перевагою британців на морі та в колоніях, викликали критику з боку політичних, комерційних і громадських кіл, що засвідчило про збільшений інтерес британців до колоніальних володінь і сформоване імперське мислення в представників британського істеблішменту. Адже на ведення цієї війни завдяки гнучкій фінансовій системі державних позик було витрачено рекордну суму грошей – 133 млн. ф. ст.

Серед інших головними критиками угоди та поступки завойованих територій були військові. Після відставки Пітта вони не припиняли протегувати

експансіоністським проектам, проте їхня роль значно знизилась через прихильність нового кабінету Б'юта до миру. Ігнорування останніх завоювань за океаном, таких як Маніла на Філіппінах, викликало різку реакцію невдоволення діями уряду.

Проте, незважаючи на полеміку, угода в Парижі все ж виявилась однією з найважливіших подій в історії Британської імперії, оскільки підсумком англо-французького протистояння 1755–1763 рр. стало не тільки значне розширення територіальних меж британських колоній, а й зміна політики Лондона стосовно заокеанських володінь, які з того часу стали відігравати визначальну роль у його зовнішньополітичних планах.

У **Висновках** викладено результати дослідження, що відповідають поставленим завданням:

1. Розгляд джерельної бази дослідження, зокрема і вперше введених до наукового обігу документів, дав можливість переглянути деякі аспекти формування та реалізації британської колоніальної політики в середині XVIII ст. Тоді як досить численна зарубіжна історіографія проблеми переконала, що хоча кожен учений намагався по-новому дослідити цей процес, долучаючи нові джерела або досягнення інших наук, усе ж вони часто не відповідали об'єктивному підходу, виводячи на перший план певні суб'єктивні чинники. Так, для британських науковців характерним залишається апологетичний стиль викладання історії Британської імперії та пошук нових виправдань для «неприємних» сторінок її минулого, тоді як увага американських дослідників зосереджена переважно на північноамериканському фронті глобального протистояння в позначений період. Французькі, німецькі та індійські історики обирали подібний підхід, концентруючись на подіях, що відбувались на їхніх територіях, або вивчали механізми вироблення та реалізації політичних інтересів власних країн. Разом з тим у вітчизняній історіографії відсутні праці, присвячені детальному вивченню важливих аспектів британської колоніальної політики в середині XVIII ст. Усе це зумовлює необхідність її подальшого всебічного та комплексного дослідження.

2. Аналіз витоків колоніальної політики показав, як у ході запеклої боротьби, що вели спочатку відчайдушні британські авантюристи, а пізніше й комерційні компанії, під заступництвом британської Корони проти заокеанських монополій Іспанії та Португалії, а пізніше Голландії та Франції, до середини XVIII ст. саме британці поряд зі своїми основними супротивниками – французами змогли вийти в лідери серед морських і колоніальних держав.

Хоча вироблення британської колоніальної доктрини відбувалось нерівномірно й залежало не тільки від волі монарха або уряду, а й від багатьох об'єктивних чинників, таких як: сформована на той час внутрішньо- та зовнішньополітична ситуація, особливості територій і країн, на які поширювались експансіоністські амбіції англійців, їхня віддаленість, присутність там представників інших націй тощо. Колоніальна політика постійно еволюціонувала паралельно змінам у країні, що відбувались в аграрному, промисловому та фінансовому секторах.

Однак від самого початку заснування британцями колоній у Новому світі та появи опорних пунктів на Сході одним із головних мотивів цього процесу був

розвиток торгівлі. Причому, вест-індський, північноамериканський та західноафриканський регіони, які становили «трикутну торгівлю», мали найбільш пріоритетне значення щодо інших регіонів, таких як Індія. Тому до моменту позначеного протистояння з французами пов'язані між собою щільною комерційною мережею колоніальні володіння Британії становили, скоріше, економічну, ніж політичну імперію. Отже, і завдання колоніальної політики Сент-Джеймського двору підпорядковувались переважно комерційним інтересам, а її другорядне відносно європейської політики значення майже ніколи не змінювалось у межах зовнішньополітичних пріоритетів держави. Глибокі зміни намітились лише в середині XVIII ст.

3. Простежено еволюцію колоніальної доктрини Лондона у 1755–1757 рр. в умовах боротьби представників британських правлячих кіл навколо питань захисту зовнішньополітичних та заокеанських інтересів держави. Серед них прибічниками найпоширенішої до середини XVIII ст. «вігської» концепції концентрації на європейському континенті були король Георг II та більшість партії вігів на чолі з герцогом Ньюкаслем; за невтручання в континентальну та активну заокеанську політику, так звану стратегію «блакитної води», виступали партія торі та опозиційна фракція вігів на чолі з У. Піттом; партія «Лейстерського дому» як опальне політичне угруповання спадкоємця престолу майбутнього короля Георга III та його фаворита графа Б'юта підтримувала зверхність колоніальних інтересів, проте концентрувалась переважно на внутрішньополітичних проблемах; підбуренням войовничих настроїв у народі займалась так звана «партія війни» на чолі з герцогом Камберлендом, хоча поборниками колоніальної експансії вони не були.

Оскільки з моменту перших сутичок у Північній Америці в 1755 р. уряд очолював прихильник традиційного зовнішньополітичного курсу концентрації на європейському театрі протистояння герцог Ньюкасл, успішних результатів у боротьбі за океаном досягти не вдалось. Його підхід призвів до втрати важливих стратегічних пунктів у Середземному морі та Америці. Більше того, у результаті низки дипломатичних помилок на континенті Велика Британія опинилась перед обличчям сформованого широкого альянсу європейських держав. Тому в британських правлячих колах виникло прагнення до вироблення нової стратегії реалізації державних інтересів.

Реорганізований у 1756 р. уряд на чолі з У. Піттом перейшов до активної колоніальної експансії за океаном. Завдяки детально розробленим планам прем'єра і фахівців, яких він залучав, а також керівникам армії та флоту британські володіння значно розширились.

У зв'язку з цим розкрито, що роль військової еліти у формуванні зовнішньої та колоніальної політики Сент-Джеймського двору значно зросла, оскільки в розв'язанні колоніального протистояння вагому роль відіграли саме представники військових кіл під керівництвом герцога Камберленда, який згодом очолив британські війська в Європі, а надалі, під час активізації експансії за океаном, головними радниками прем'єра були саме військові від армії та флоту.

4. Виявлено, що підґрунтя інтересів британського істеблішменту до боротьби за океаном визначалось не лише торговельними перевагами, про які писали попередні дослідники, але й поглядами на своє геополітичне становище у світі, зокрема економічні інтереси ставали складником головної мети – установалення свого домінування в колоніальній системі європейських держав.

Під час заокеанського протистояння позначились також певні особливості британського експансіонізму в різних частинах світу. У кожному з регіонів, де велась боротьба, британці вдавались не лише до прямих зіткнень, а й використовували можливості залучення третіх сил: в Індії це були правителі ворогуючих місцевих князівств, що вели суперництво за престולי; у Вест-Індії – місцеві плантатори та їхні комерційні інтереси; в Америці – союзи індіанських племен, від яких вони домагались союзницьких зобов'язань або позицій нейтралітету. Крім того, у військових операціях, що здійснювались в атлантичному регіоні, ініціатива керівників обмежувалась переважно тактичними ходами або незначним відхиленням від наперед розписаного сценарію кампанії, тоді як біля західноафриканського узбережжя та в Індії ситуація була інша, бо, незважаючи на військову підтримку метрополії, більшість експансіоністських проєктів розроблялась людьми «на місцях», серед яких найбільш видатних результатів досягли: на р. Сенегал – комерсант Т. Каммінг, в Індії – полковник Р. Клайв на суші й адмірал Дж. Покок на морі.

З огляду на це, роль представників колоніальної адміністрації «на місцях» та головнокомандувачів армій і флоту в розширенні колоній за океаном була чималою, оскільки через значну віддаленість від метрополії їм часто доводилось приймати визначальні рішення на свій страх і ризик. До того ж, завдяки налагодженим стосункам Пітта з колоніальними адміністраціями в Північній Америці значну кількість військових підрозділів складали місцеві колоністи, які доповнювали майже кожний контингент регулярних військ з метрополії. Погодженість дій губернаторів колоній та головнокомандувачів британської армії давали їм перевагу в боротьбі, на відміну від французьких супротивників. Водночас самостійність дій службовців ОІК у здійсненні підприємств експансіоністського характеру в Індії зумовлювалась особливим становищем цієї комерційної компанії, яка під час позначеного протистояння, по суті, перетворилась на окрему політичну силу на субконтиненті.

Упевнена та активна діяльність керівників британських військ у просуванні заокеанських меж своєї держави демонструвала їхню обізнаність у пріоритетах та настроях політичної еліти Лондона, хоча ще далеко не кожен представник Сент-Джеймського двору розумів сутність і ціну боротьби, що тривала.

5. У дослідженні з'ясовано, що після численних завоювань за океаном Велика Британія поступово оформлювалась як імперія. Лондонський уряд, спочатку на чолі з Піттом, а після воцаріння Георга III очолюваний графом Б'ютом, намагався закріпити в договорі з Парижем придбані території. Саме в цей час досить наочно було продемонстровано еволюцію колоніальної доктрини Великої Британії, адже утримання Канади як найважливішого об'єкта протистояння

засвідчило, що перспективи колоніального зростання набули першорядного політичного значення, оскільки комерційно більш цінні вест-індські острови відійшли на другий план. Тому боротьба за панування в різних регіонах світу, особливо за Північну Америку, виявилась для британців важливішою за торговельне суперництво. До того ж, поступка деяких інших завоювань заради якнайшвидшого досягнення миру призвела до численних нападок не тільки політичних опонентів кабінету Б'юта, але й широкої критики громадськості.

Отже, паризький договір 1763 р. відзначив важливий підсумок англо-французької боротьби. Витіснивши свого головного колоніального конкурента з усіх раніше спірних регіонів світу (Північної Америки, Африки, Індії), Велика Британія зайняла домінуючу позицію в колоніальній системі європейських держав. Крім того, зміна політики Лондона щодо заокеанських володінь, які з того часу стали відігравати визначальну роль у його зовнішній політиці, стала головною ознакою перетворення Великої Британії разом з її колоніальними володіннями на імперію.

Примітно, що за результатами цієї боротьби, по суті, остаточно оформилась не лише Перша Британська колоніальна імперія, але й було закладено фундамент для формування Другої імперії в Індії. Якщо Перша перестала існувати досить швидко – після від'єднання тринадцяти американських колоній у 1775 р., то Друга існувала й розширювалась близько двох століть, і тільки після проголошення незалежності Індії в 1947 р. і подальшого процесу деколонізації інших володінь завершила своє існування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

**Основні положення та висновки дисертації викладено в публікаціях,
уміщених у фахових виданнях:**

1. Гребенюк В. С. Військово-морське суперництво Великобританії та Франції в Індії та Північній Америці в 1756–1763 рр. та розширення Британської колоніальної імперії. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. № 23 (210). С. 30–41.

2. Гребенюк В. С. Англо-французьке протистояння в Північній Америці та Індії, 1756–1763 рр. // Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия. Луганск, Одесса: ООО «Виртуальная реальность», 2011. С. 69–82.

3. Гребенюк В. С. Англійська історіографія становлення Британської колоніальної імперії в сер. XVIII ст. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. № 11 (222). С. 203–211.

4. Гребенюк В. С. Англо-испанское колониальное противостояние во времена премьерства Р. Уолпола, 1721–1742 гг. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2012. № 6 (241). С. 31–39.

5. Гребенюк В. С. Миссия Уолша и британская экспансия в Индии, 1759 г. // *Вестник МГОУ. Серия «История и политические науки»*. 2013. № 3. М.: Изд-во МГОУ. С. 40–43.

6. Гребенюк В. С. Колониальная политика Сент-Джеймского двора на завершающем этапе англо-французского противостояния 1755–1763 гг. // *Гілея*. 2014. № 4. К.: ПП «Видавництво «Гілея»». С. 125–127.

7. Гребенюк В. С. Эволюция колониальной доктрины Великобритании во время первого кабинета Уильяма Питта Старшего (XII.1756–IV.1757) // *Сумська старовина*. 2015. № XLVI. Суми: Сумський державний університет. С. 90–95.

8. Гребенюк В. С. Экспансионистская политика британского правительства, 1755–1760 гг. // *Scientific discussion*. 2017. V.1, № 13. Praha: Scientific discussion. С. 10–12.

Матеріали конференцій:

9. Гребенюк В. С. Джерельна база з проблематики становлення Британської колоніальної імперії в сер. XVIII ст. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*: стат. та матеріали II Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті проф. Г. Л. Бондаревського (Луганськ, 12–13 квіт. 2011 р.) Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. С. 556–561.

10. Гребенюк В. С. Англо-французское противостояние в Индии, 1749–1754 гг. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*: стат. та матеріали III Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті проф. Г. Л. Бондаревського (Луганськ, 3–4 квіт. 2012 р.) Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. С. 199–203.

11. Гребенюк В. С. Начало англо-французского колониального противостояния и борьба правящих кругов Великобритании за выработку внешнеполитического курса, 1755–1756 гг. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*: стат. та матеріали IV Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті проф. Г. Л. Бондаревського (Луганськ, 9–10 квіт. 2013 р.) Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2013. С. 214–219.

12. Гребенюк В. С. Британская экспансия в Индии в 1756–1757 гг. *Проблеми джерелознавства, історіографії та історії Сходу*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 90-річчя з дня народження проф. В. М. Бейліса (Луганськ, 15–16 трав. 2013 р.) Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. С. 48–54.

13. Гребенюк В. С. Изменение геополитической стратегии Великобритании в середине XVIII в. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики*: збірник тез доповідей (Київ, 18 квітня 2013 р.) К.: ДАУ при МЗС України, 2013. С. 29–30.

14. Гребенюк В. С. Попытка дипломатического урегулирования англо-французского колониального конфликта 1755–1763 гг. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики*: збірник тез доповідей (Київ, 24 квітня 2014 р.) К.: ДАУ при МЗС України, 2014. С. 58–59.

АНОТАЦІЯ

Гребенок В. С. Становлення Британської колоніальної імперії в середині XVIII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», МОН України. – Старобільськ, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному вивченню процесу формування та реалізації колоніальної політики Лондона, яка призвела до становлення Британської колоніальної імперії в середині XVIII ст. На основі широкого кола джерел досліджено історичні передумови виникнення заокеанських інтересів Великої Британії та змін політики, що їх відстоювала.

Простежено еволюцію колоніальної доктрини Лондона в період англо-французького протистояння 1755–1763 рр., починаючи з перших зіткнень на морі та в колоніях під час прем'єрства герцога Ньюкасла з його традиційною стратегією боротьби за британські інтереси в Європі до перемін у зовнішній та колоніальній політиці, закладених У. Піттом та продовжених урядом Б'юта, які підтримували амбіції колоніальної зверхності британського істеблішменту.

Проаналізовано, що підсумком протистояння, що вивчалось, стало не тільки значне розширення британських колоній у Північній Америці, Вест-Індії, Африці, Індії, а й установлення своєї домінантної позиції в колоніальній системі європейських держав та зміна політики Лондона стосовно заокеанських володінь, які з того часу стали відігравати визначальну роль у його зовнішньополітичних планах. Саме це й стало головною ознакою перетворення Великої Британії разом з її колоніальними володіннями на імперію.

Ключові слова: Велика Британія, колонії, метрополія, військово-морські сили, Північна Америка, Вест-Індія, Індія, У. Пітт, герцог Ньюкасл, граф Б'ют.

АННОТАЦИЯ

Гребенок В. С. Становление Британской колониальной империи в середине XVIII в. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», МОН Украины. – Старобельск, 2018.

Диссертация посвящена комплексному изучению процесса формирования и реализации колониальной политики Лондона, которая привела к становлению Британской колониальной империи в середине XVIII в. На основе широкого круга источников исследованы исторические предпосылки возникновения заокеанских интересов Великобритании и изменения политики, которая их отстаивала.

Прослежена эволюция колониальной доктрины Лондона в период англо-французского противостояния 1755 – 1763 гг., начиная с первых столкновений на море и в колониях во время премьерства герцога Ньюкасла с его традиционной

стратегией борьбы за британские интересы в Европе до перемен во внешней и колониальной политике, заложенных У. Питтом и продолженных правительством Бьюта, которые поддерживали амбиции колониального превосходства британского истеблишмента.

Проанализировано, что итогом исследуемого противостояния стало не только значительное расширение британских колоний в Северной Америке, Вест-Индии, Африке, Индии, но и установление своего доминирующего положения в колониальной системе европейских государств, а также изменение политики Лондона в отношении заокеанских владений, которые с тех пор стали играть определяющую роль в его внешнеполитических планах. Именно это и стало главным признаком превращения Великобритании вместе с ее колониальными владениями в империю.

Ключевые слова: Великобритания, колонии, метрополия, военно-морские силы, Северная Америка, Вест-Индия, Индия, У. Питт, герцог Ньюкасл, граф Бьют.

SUMMARY

Grebennyuk V. S. The formation of the British colonial empire in the middle of the XVIII cent. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate degree in historical sciences (doctor of philosophy) in specialty 07.00.02 «World History». – Lugansk National Taras Shevchenko University. – Starobilsk, 2018.

The thesis is devoted to the comprehensive study of the process of forming and implementing the colonial policy of London, which led to the formation of the British colonial empire in the middle of the XVIII cent. Based on a wide range of sources, has been studied historical preconditions for the emergence of the overseas interests of Great Britain and the evolution of the policy that supported them.

The escalation of rivalry between Great Britain and France over the ocean in 1755 has intensified the confrontation of the London ruling circles on the cases of formation of foreign and colonial courses of the country. Therefore Newcastle's Cabinet with its traditional strategy of concentration on the Europe after the several losses of overseas territories was replaced in 1756 by W. Pitt's government, which defended the principles of the struggle for colonial expansion and overseas hegemony. For the first time in the history of Great Britain, the struggle for the colonies was proclaimed the most priority direction of the foreign policy during the war. After establishing dominance over the enemy and increasing the cost of the war, the desire for peace has been grown, and for this in 1761 formed a new government headed by Earl of Bute.

The work revealed that the foundation of the interests of the British establishment to the struggle over the ocean was determined not only by the trade preferences, that were written by previous researchers, but also by the views on their geopolitical position in the world.

Characterized the main features of the British expansion in different parts of the world. Because initiative in the operations, that were carried out in the Atlantic region,

was limited mostly tactical moves or a minor deviations from the pre-drawn scenario of a military campaign. In India, the situation was different, because, despite the military support of the metropolis, most expansionist projects were developed by people "on the ground", among which the majority great results were reached by Colonel R. Clive on land and Admiral G. Pocock at sea. Also described the influence of the military elite on the formation and implementation of colonial policy.

As a result of expansionist policy has been a significant expansion of the boundaries of British possessions around the world fixed upon signing a treaty with the French in 1763. According to its articles, priority was given not to commercially, but to strategically more valuable regions. Understanding the basics of such priorities helped track the changes in the views of the British Ministry leaders on the objects of the colonial struggle.

Thus, been made a detailed analysis of the British colonial policy in the marked period, Grebenyuk V. S. concluded that the result of the Anglo-French confrontation of 1755 – 1763 was not only a significant expansion of the territorial boundaries of the British colonies in North America, West Indies, Africa, India, but also a change in London's policy concerning its overseas possessions, which have since played a decisive role in its foreign policy plans. This changing has become the main feature of converting of Great Britain together with its colonial possessions into an empire.

Keywords: Great Britain, colonies, metropolis, naval forces, North America, West Indies, India, William Pitt, Duke of Newcastle, Earl of Bute.